

Skolen i årets løb

Af M. Blaksteen

Det blev så året, hvor Bertel Haarder gik af som undervisningsminister efter 10½ år på posten – i samlet tid kun overgået af den radikale Jørgen Jørgensen. Han gik ind i arbejdet som erklæret liberalist og med baggrund i en grundtvigsk livsholdning. Hans forhold til de etablerede professionelle var ofte spændt, for han syntes ikke just at sværme for organisationsholdninger og »bureaukrater«, hvilket han allerede inden ministertiden havde givet klart udtryk for i en række bøger m.v. Hans holdninger og sprogtoner i debatter kunne være unødigt sårende, men han var et menneske med stor viljestyrke og vældig arbejdsevne.

Han stræbte efter at formulere sig klart, så at ingen kunne være i tvivl om hans mål. Generelt stod han for en vidtgående decentralisering, idet han dog fastholdt, at undervisningens indhold og mål skulle styres centralt. Hans decentraliseringsvilje syntes dog ikke at omfatte menige medarbejdere. Kort før regeringsskiftet har et par norske forskere for øvrigt udgivet en bog om hans politiske gerning,¹ og heri vover de påstanden, at den danske uddannelsespolitik ikke igen vil kunne vende tilbage til den tidligere detailstyring. Bogen udsendes som led i et større projekt om norsk skoleudvikling.

Det danske uddannelsesvæsen kom i hans regeringstid givetvis ud for kulegravninger og reformer, der til tider kunne være hæslende. Ingen dansk undervisningsminister før ham har formodentlig sat sig så stærke spor.

Hans sidste år som minister var koncentreret om målet at gennemføre en reform af folkeskolen og dens lov. Han nåede ikke at være den, der kom til at underskrive en ny folkeskolelov, men hans lovforslag fra februar 1992² blev grundlaget for den koncentrerede debat, der efter regeringsskiftet i januar 1993 resulterede i den lov, som hans efterfølger, den radikale Ole Vig Jensen, endelig kunne underskrive i juni 1993.

Ny lov om folkeskolen

Op igennem 1980'erne voksede der en stigende erkendelse af, at vi måtte have gennemført en omfattende reform af folkeskoleloven. Mange mindre ændringer blev efterhånden vedtaget og ført ud i livet – op til 3 på et enkelt år – uden at centrale strukturer skiftede indhold i større grad.

Der blev talt og skrevet meget. De helt overordnede stridspunkter i debatterne var utvivlsomt problemerne delt/udelt skole, karaktergivning og prøveformer. Mere dif-fust berørtes også ændringer i undervisningens indhold og i arbejdsformer.

Det blev ikke blot ved diskussioner. På lokalt plan iværksattes mange, men indholdsmæssigt ret spredte forsøgsprojekter, der ofte blev båret alene af en skoles økonomi og en enkelt lærers ide- og tidsmæssige indsats. I stigende grad blev sådanne

projekter dog også støttet med konsulentbistand og puljemidler fra Undervisningsministeriet via dettes forsøgsråd. I en række tilfælde opnåede skolevæsenerne endda at få dispensationer fra folkeskolelovens bestemmelser, bl.a. i forbindelse med de såkaldte frikommuneforsøg.

Så kom i foråret 1987 det absolut skelsættende initiativ. Efter forslag fra Ole Vig Jensen (siden 25. januar 1993 ny undervisningsminister) vedtoges et målrettet udviklingsprogram (det såkaldte 7-punkts program), der skulle strække sig over 4 år med en samlet ekstra bevilling på 400 mio. kr.³

Det blev en succes i skoleverdenen. Forsøgsvirksomheder blomstrede op, og, hvad der var væsentligt, forsøgene koncentreredes i betydelig grad om emneområder, hvis resultater i vid udstrækning kunne danne grundlag for en ny lovs indhold.

En lang række centralt udarbejdede rapporter blev det umiddelbare resultat i løbet af efteråret 1991/foråret 1992.

Samtidig hermed havde daværende undervisningsminister Bertel Haarder med vanlig flid ladet udarbejde et lovforslag, der blev fremsat i Folketinget den 26. februar 1992.²

Førstebehandlingen, der fandt sted den 12. marts, gav klart udtryk for, at man skulle have meget bedre tid til at sætte sig ind i de mange rapporters beskrivelser og konklusioner, samt at man i det hele taget skulle have mere tid til samtaler indbyrdes og med folk udefra.

Mange møder, konferencer og seminarer gav i den følgende tid rige muligheder for at trænge ind i problemerne og give deltagere viden og overblik.

Debatten i medierne drejede sig i overvejende grad om:

1. Delt/udelt skole: den aktuelle skole oplevedes af ydergrupperne i debatten for meget som et både/og. Nogle ville vel egentlig helst tilbage til den gamle mellem- og realskole, andre ville have fuldstændig enhedsskole.
2. Formålsparagraffen.
3. Tidspunktet for indførelse af fremmedsprog.
4. Prøve- og karakterformer.
5. Tværfaglighed kontra opstramning af fagligheden.
6. Undervisningsdifferentiering som et middel til at undgå elevdifferentiering.

Bertel Haarders lovforslag kom aldrig til 2. behandling i Folketinget. I januar 1993 gik regeringen af, og Ole Vig Jensen (R) blev undervisningsminister i den nye regering, der var sammensat af 4 partier med noget divergerende forventninger til en folkeskolereform. Det gav utvivlsomt ministeren svære problemer at trække især Centrumdemokraterne med ind i et forlig, som han kunne tage ansvaret for. Afstanden i syn på bl.a. karaktergivning og afgangsprøver var stor. Også Kristeligt Folkepartis krav om en åben markering i formålsparagraffen af den kristne kultur som en del af dansk kultur syntes en overgang at true forligsmulighederne.

Allerede den 22. april var Ole Vig Jensen dog i stand til at fremsætte sit forslag til en ny lov om folkeskolen.⁴

Forslaget lå såmænd ikke milevidt fra Bertel Haarders forslag, men Ole Vig

Jensen havde i højere grad forstået at samtale og lytte og derefter at skabe kompromiser, der kunne forene og samtidig dog bringe lovforslaget i rimelig overensstemmelse med forventningerne og tidens krav. Lovforslaget var i traditionel dansk forstand et udspil, der kunne forene, men nogle af kompromiserne har givetvis været svære at formulere.

Generelt fortsatte forslaget linien fra 1980'erne: at decentralisere opgaver, herunder ansvar. Kommunalbestyrelsen, skolen (skolebestyrelsen) og skolens leder ville få en stærkere placering i skolebilledet.

Af væsentlige nyskabelser kan nævnes:

1. Formålsparagraffen er tilsyneladende *næsten* uændret, men der er dog bl.a. lagt større vægt på elevens *personlige* udvikling samt fortroligheden med dansk kultur, og begrebet ligeværd er trukket ind som et grundlag for skolens virke.
2. En kommunalbestyrelse kan fremover fastsætte retningslinier for voksnes deltagelse i en skoles undervisning og for kulturcenteraktiviteter på skolerne, men det er den enkelte skolebestyrelse, der bestemmer, om vedkommende skole skal gå ind i noget sådant.
3. Tværfaglighed skal anvendes på grundlag af faglig fordybelse for at give overblik og oplevelse af sammenhænge.
4. Engelskundervisningen starter i 4. klasse (imod nu i 5. klasse). Fransk kan træde i stedet for tysk som tilbudsfag i 7.-9. klasse.
5. Et nyt fag, natur/teknik, med elementer fra biologi, geografi og fysik/kemi bliver obligatorisk på 1.-6. klassetrin.
6. Et andet nyt fag, samfundsfag, indføres på 9.-10. klassetrin. Samtidsorientering afskaffes.
7. Blandt valgfagene indføres tekstbehandling i stedet for maskinskrivning, der nu åbenbart anses for at være passé. Endvidere indføres bl.a. teknologi og medier. Det sidstnævnte fag har som formål at give indsigt i mediernes betydning for informationsformidling og opinionsdannelse.
8. Kursusdelingen i visse fag på 8.-10. klassetrin bortfalder.
9. Der skal ske en fortløbende evaluering af elevernes udbytte af undervisningen, og denne evaluering skal danne grundlag for undervisningens differentiering (se også pkt. 18).
10. På 9. og 10. klassetrin skal eleverne udarbejde en projektopgave, der skal søge at anskue en problemstilling fra flere forskellige faglige sider. Oprindeligt var denne opgave vel tænkt som erstatning for de traditionelle prøver (folkeskolens afgangsprøve efter 9. og 10. klasse samt folkeskolens udvidede afgangsprøve efter 10. klasse), men disse prøver fortsætter som en mulighed for eleverne.
12. På 9. og 10. klassetrin kan eleverne tillige vælge at udføre en fri selvvalgt opgave, og det er her den enkelte elevs interesse, der er afgørende for formuleringen.
13. Prøvekravene til folkeskolens afgangsprøver skal tilpasses den samlede elevgruppe på en måde, så at der stilles rimelige krav til den svagere elevgruppe, og højt præsterende elever vil skulle yde en virkelig stor indsats for at opnå de høje karakterer.

14. Som noget nyt får kommunerne pligt til at afholde prøver for privatister under 18 år, mens privatister over 18 år som hidtil skal rette anmodning til et amtskommunalt enkeltfagskursus.
15. Det ugentlige minimumstimetotal forhøjes lidt, uden at dette dog vil få væsentlige økonomiske følger, idet de fleste kommuner alligevel ligger højere. Små skoler med få elever pr. årgang vil få en mulighed for at fravige de nye minimumstimetotal.
16. Klassens time forsvinder som begreb, men det forudsættes, at der tillægges klasselærerens fag en ekstra ugentlig time til løsning af de særlige sociale og praktisk/administrative opgaver i klassen.
17. Det er fremover folkeskoleloven, der pålægger kommunerne at oprette et skolebibliotek ved hver skole. Dets opgave bliver at være et pædagogisk servicecenter i bred forstand. Hidtil har skolebibliotekerne hørt hjemme under lov om folkebiblioteker.
18. Undervisningen kan i hele skoleforløbet organiseres i hold inden for den enkelte klasse eller på tværs af klasser og klassetrin, når det er praktisk og pædagogisk begrundet. På 8.-10. klassetrin kan holddannelsen ske på grundlag af en stadig evaluering af elevernes forskellige behov. Denne holddannelse kan dog ikke på forhånd fastlægges for et helt skoleår ad gangen, og det er et krav, at eleverne på alle klassetrin skal undervises samlet i den overvejende del af undervisningstiden.
19. Der skal nedsættes et folkeskoleråd på 15 medlemmer som rådgivende for undervisningsministeren. Det store flertal af medlemmerne udpeges af forskellige organisationer, mens ministeren udpeger formanden og 2 af medlemmerne. Med dette råd bringes folkeskolen på linie med andre uddannelsesområder, hvor der allerede er etableret et lignende organ.

Lovforslagets første behandling i Folketinget fandt sted den 30. april 1993.⁵

Else Marie Mortensen (S) fandt, at der blev lagt op til en helt ny og mere tidssvarende måde »at tænke skole på«. Hun understregede, at det var helheden i forslaget, der tiltalte Socialdemokratiet. For partiet var det specielt tilfredsstillende, at det nu efter mange årtiers arbejde havde opnået, at udgangspunktet for undervisningen var en udelt folkeskole.

Eva Møller (KF) mindede om, at Det Konservative Folkeparti et år tidligere kunne give sin fulde tilslutning til Bertel Haarders forslag til lov om folkeskolen. Det var ikke tilfældet med det nye forslag, – det ville kræve en række justeringer. Det nye forslag tog ikke tilstrækkeligt hensyn til alle elevernes interesser, og det var trods alt for elevernes skyld, at der skulle være en folkeskole. Hun understregede, at der skulle lægges vægt på faglighed frem for tværfaglighed. Hun sagde videre: »Men den væsentligste anke fra Det Konservative Folkeparti mod det foreliggende lovforslag er der næppe nogen af forligspartierne, der er i tvivl om. Jeg har fremført hele tiden, at for os var det et spørgsmål om niveaudeling eller ej, og efter vores mening kunne vi ikke skrive os ud af spørgsmålet, for her var der afgørende politisk uenighed. For os er det helt afgørende, at alle elever i folkeskolen skal udvikles,

styrkes og trives, og at der skal være meningsfyldte udfordringer til alle –.« Hun sagde videre: »Man har ganske vist indført en ting, som kunne opfattes som noget nyt og spændende, nemlig undervisningsdifferentiering, men jeg synes, det næsten er en hån mod lærerne i den danske folkeskole, at man hermed antyder, at lærerne ikke hidtil har behandlet eleverne forskelligt, men har undervist alle ens. Min opfattelse er, at lærerne i den danske folkeskole har undervist differentieret og har taget hensyn til den enkelte elev, så vi mener, at hvis det skal fungere, skal man have to niveauer.«

Anders Mølgaard (V) sagde bl.a.: »Lovforslaget er et resultat af en proces, som efter min mening rummer nogle af de bedste og mest ægte egenskaber i dansk folkestyre: Først flere tusinde lokale forsøg, som ofte har været præget af stort engagement, og på baggrund af disse forsøg barslede daværende undervisningsminister Bertel Haarder med et lovforslag i februar 1992; og derefter var hele det efterfølgende præget af talrige debatmøder med forældre og lærere m.fl., og ikke mindst af mange nyttige drøftelser i Undervisningsministeriet mellem repræsentanter for alle Folketingets partier.« Han fandt, at der med de nye holddannelsesregler var åbnet en hel ladeport af muligheder: der kunne oprettes hold for elever, der havde behov for stavetræning, praktisk orienteret matematikundervisning, teoriorienteret fysikundervisning o.s.v. Han opfordrede alle landets skolebestyrelser til at være opmærksomme på disse positive muligheder.

Hanne Thanning Jacobsen (SF) var enig i, at hele det forudgående arbejde egentlig havde været et skoleeksempel på en demokratisk arbejdsform, hvor der på livet løs havde været diskuteret meninger om og holdninger til folkeskolen, så taget sommetider havde været ved at blæse af. Hun mindede om, at udviklingsprogrammet med de 4x100 mio. kr. havde skabt nytænkning og vilje til forandring, og at det var mundet ud i et righoldigt erfaringsmateriale, der havde skabt grundlag for en udviklingsorienteret skole med udgangspunkt i forskeres anbefalinger og brugeres ønsker. Hun sagde også: »Eleverne kan se frem til en skole, der giver hver enkelt elev mulighed for at udfolde sig fagligt og kreativt, både individuelt og i samarbejde med andre om de fælles opgaver. Jeg tror, at de kan se frem til en skole, der bliver sjovere og mere farverig og giver dem et godt rygstød til deres voksenliv i det næste århundrede. – Loven er det endelige opgør med den gammeldags skoleform, hvor eleverne blev betragtet som krukke, som lærerne skulle fylde viden på, mens eleverne var passive tilhørere til en docerende enetale. Nu baner vi vej for en skole, hvor eleverne får plads til selvudfoldelse, fordybelse og oplevelse –.« Hun fandt, at det var bydende nødvendigt, at de kommende generationer gennem skolearbejdet fik øjnene op for verdens problemer og mangfoldighed og lærte betydningen af global forståelse, menneskerettighedernes overholdelse og ansvarlig handlen i forhold til overbefolkning, sult og social nød, naturressourcernes forvaltning, miljøet og fredens bevarelse. Formålsparagraffens formulering måtte være en garanti for, at alt dette blev en del af skolens indhold. Hun fastslog, at det vigtigste var, at loven en gang for alle understregede, at folkeskolen ikke er en sorteringsskole, men skolen, hvor der er lige muligheder for alle, uanset race, religion og køn. Hun var ikke helt tryk ved holddelingen, men når 7 partier indgik et forlig, måtte alle ofre noget. Med

indførelse af undervisningsdifferentiering og den stadige evaluering mellem elever og lærere var hun dog overbevist om, at holddelingen ikke gik for vidt. Hun havde også måttet acceptere, at karakter- og prøvesystemet fortsatte. Folkeskolen var moden til en afskaffelse af disse, men nogle partier desværre ikke.

Jan Køpke Christensen (FP) startede med at sige: »Det er også en helt speciel situation og historisk dag for Fremskridtspartiet, fordi vi for første gang er med i et folkeskoleforlig.« Hans parti var godt tilfreds med en fleksibel holdopdeling, og han sagde: »Tidligere kaldte vi det niveaudeling, men alle ved, at det, der nu foreligger, er meget mere liberalt end tidligere.«

I en efterfølgende replik sagde Eva Møller (KF) som kommentar til flere ordføreres indlæg, at Det Konservative Folkeparti ønskede, at eleverne frit skulle kunne vælge, hvor de ville gå hen (i kursusdelingen), og derfor kunne hun ikke acceptere betegnelsen »en sorteringsskole«. Ved holddelingen var der ikke tale om elevernes frie valg.

Jette Pors (CD) ønskede (ligesom andre ordførere) såvel den nuværende som den forhenværende undervisningsminister til lykke med resultatet. Der havde været tale om et langt, sejt træk med op- og nedture o.s.v. Hun var især glad for, at skolebiblioteket nu fik en længe ønsket central placering i skolens hverdag. Hendes parti accepterede den tværfaglige undervisning som et kosttilskud til den fagopdelte undervisning, og så måtte det jo også være naturligt, at den metode fik et seriøst præg, og det kunne projektopgaven give den.

Dorit Myltoft (RV) sagde i sit indlæg bl.a.: »— Med lovforslaget slås det fast, at klassen er, om jeg så må sige, børnenes basis. Det er inden for klassens rammer, undervisningen tilrettelægges, det er her, eleverne trænes i at omgås hinanden, tage vare på hinanden og udvikle sig sammen i kraft af hinandens forskelligheder og forskellige forudsætninger. Derfor har et af nøgleordene, undervisningsdifferentiering, bestemt ikke været noget ukendt fænomen i den danske folkeskole gennem de sidste mange år, men nu pointeres det som en pædagogisk nødvendighed.«

Lysholm Christensen (KRF) sagde om prøver: »— Projektopgaven er en væsentlig nyskabelse. Vi er godt tilfredse med, at projektopgaven ikke bliver prøven, altså afløser for de nuværende prøver. Vi mener ikke, der er tilstrækkelig basis i resultaterne fra udviklingsarbejdet for, at man kan kaste sig ud i et helt nyt prøvesystem, og det har man heller ikke gjort. Men det er fint, at vi nu får det ind som et nyt system, der kan prøves af, og det bliver spændende at se de erfaringer, der kan indhøstes, både med projektopgaven og den frie opgave over et selvvalgt emne, som kommer til at ligge på 9. og 10. klassetrin, hvis eleverne vil det.« Han sagde senere i sit indlæg, at Kristeligt Folkeparti havde kæmpet for, at der i formålsparagraffen bl.a. kom til at stå: »— Folkeskolen skal gøre eleverne fortrolige med dansk kultur, herunder kristendom —.« De to sidstnævnte ord var imidlertid blevet henvist til bemærkningerne. Han fandt, at det måtte være udtryk for en uforståelig blufærdighed, at Folkeetingets partier ikke tydeligere ville vedkende sig det kulturgrundlag og de værdier, som på så afgørende måde var indvævet i vores dagligdag i Danmark. Kristeligt Folkeparti glædede sig dog over, at ordene i hvert fald var kommet med i bemærkningerne til lovforslaget.

Bertel Haarder vurderede, at den ramme, der nu blev vedtaget for folkeskolen, ville kunne holde længere end de 20 år, som skolelove plejede at holde. Han havde været nervøs for, hvordan forliget ville blive udlagt af de forskellige ordførere og havde sidet parat med blyant og papir for at komme med korte bemærkninger, når der kom udlægninger, der ikke passede ham, – »– men der blev ikke rigtig lejlighed til at fare i flasket på nogen, for jeg synes, at alle har været utrolig loyale over for det, vi har aftalt. –«. Han var ikke ynder af tværfaglighed, fordi det undertiden dyrkedes som en kæphest, men han kunne da godt se, at formålet med fagene bl.a. var at blive brugt i samvirke med andre fag. Han kom med et par bønner til slut. Han ville opfordre alle til at gøre sig utrolig umage med hensyn til projektprøven – den kunne blive en succes, men den kunne også blive noget udflippet noget. Og han opfordrede videre til, at ingen modarbejdede holddeling. Der var nu blevet større frihed til at vælge den rette undervisningsform, og det var vigtigt, at politikere, ministeriet og andre ikke gav sig til at missionere for en bestemt måde at undervise eleverne på. Ånden i det, der var aftalt, var, at det virkelig var hensynet til elevernes vidt forskellige behov, der skulle være afgørende. Det måtte pålægge alle en vis disciplin i den kommende tid.

Ebbe Lundgaard (RV) glædede sig over Bertel Haarders positive omtale af tværfaglighed og projektprøver og kunne samtidig dele hans bekymring med hensyn til frelstheden på dette område. En af måderne, man kunne komme dette problem til livs på, var ved den satsning på efteruddannelse af lærere, som flere havde været inde på, og han mindede om en aftale om at afsætte 25 mio. kr. om året i nogle år til denne indsats. Han følte sig imidlertid ikke sikker på, at beløbet var højt nok.

Ole Vig Jensen (RV) kunne som undervisningsminister afslutte debatten med en varm tak til et bredt udsnit af Folketingets partier.

Og herefter blev forslaget oversendt til Folketingets uddannelsesudvalg.

Der kom ikke senere nogle ændringer til lovforslaget, og ved tredje behandling i Folketinget den 23. juni 1993 vedtoges det,⁶ idet kun Det Konservative Folkeparti stemte imod, mens 2 fra Venstres gruppe, 1 fra Kristeligt Folkepartis gruppe og 1 fra Centrum-Demokraternes gruppe undlod at stemme. Traditionen for folkeskolelove er således blevet fulgt: en særdeles bred politisk opbakning.

En ny folkeskolelov til erstatning for 1975-loven er omsider blevet en kendsgerning.

Som helhed træder den i kraft den 1. august 1994, idet dog enkelte bestemmelser (Folkeskoleråd, om skolenedlæggelser, om evt. skolegang i anden kommune) allerede er trådt i kraft ved bekendtgørelsen i Lovtidende. Bestemmelsen om en projekt-opgave træder først i kraft den 1. august 1996, men i efteråret 1993 vil undervisningsministeren lade udarbejde informationsmateriale til brug for skoler, der måtte ønske at starte allerede i det kommende skoleår. Derved kan projektopgavens muligheder reelt prøves af i en 3-års periode, før den er et lovbud (jf. Lysholm Christensens bemærkninger under 1. behandling).

Loven som helhed er et politisk mesterværk, der rummer elasticitet og spændvidde til at holde som rammelov i lang tid fremover.

Visse af dens detailområder vil nok blive fulgt med særlig interesse og årvågenhed i de første år af såvel »brugere« som politikere.

Eksempelvis *tværfaglighed*. For første gang er dette begreb nævnt direkte i en skolelov og dermed gjort legitimt, men tværfaglighed er absolut ikke noget helt nyt i folkeskolens hverdag. I løbet af den sidste snes år er f.eks. temauger i stigende grad blevet et kendt fænomen. Måske har klasser eller en hel skoleafdeling samlet sig om at nå frem til en bred belysning af »Grønland i dag«, – måske har man ladet skolen forestille sig at være en stor erhvervsvirksomhed, hvor alle klasser havde en eller anden funktion inden for den store helhed. Målet var via vidt forskellige faglige indfaldsvinkler at skabe et engagement for alle og en bred forståelse af helheden. Det må være hævet over enhver tvivl, at sådanne *vel tilrettelagte* arbejdssemner kan skabe ny interesse og indsigt – også hos de træge. To krav må imidlertid respekteres, hvis arbejdsformen skal kunne få dyb og varig værdi for skolearbejdet: eleverne skal forinden være bibragt relevant faglig indsigt og relevante faglige arbejdsmetoder, og hver deltagende lærer skal være vel kvalificeret inden for sit faglige område. Er disse betingelser ikke opfyldt, bliver der let tale om et pædagogisk »huggehusarbejde«. Tværfaglighed er ikke vejen, men et af midlerne.⁷

Undervisningsdifferentiering er et andet af lovens detailområder, der vil blive fulgt med spænding. Er det virkelig så enestående en nyskabelse, som nogle teoretikere synes at mene? Den nu alderspensionerede lærergeneration er sandsynligvis under praktikuddannelsen blevet opdraget i klasseundervisningens paradeteknik. Men allerede omkring 1960 med de udelte 6.-7. klasser var de pågældende blevet tvunget ind i undervisningsdifferentierende strategier – kun få kan have overlevet uden. Undervisningsdifferentiering er – og har i adskillige år været – en hverdag i vore skoler. Det kan sikkert i mange tilfælde gøres bedre, og så må målet efteruddannelse være en logisk løsning. Begrebet undervisningsdifferentiering kommer nu for første gang ind i en skolelov – og det er godt, at begrebet bliver placeret der, for så er det en pligt – men måske var det også for at forene stærkt divergerende holdninger i forligspartierne, at metoden blev nævnt? Ole Vig Jensen har sagt: »Når undervisningsdifferentiering bliver et bærende princip, vil der efter min opfattelse ikke længere være behov for niveaudeling i de ældste klasser.«⁸ Med niveaudelingen i de ældste klasser er der tænkt på den hidtidige mulighed for kursusdeling i fremmedsprog m.v.

Det er absolut fint, at loven stiller krav om undervisningsdifferentiering (trods lærernes traditionelle metodefrihed), men i hverdagen er den altså næppe noget nyt. Som et paradoks kan så tilføjes, at den vel egentlig hos læreren (i hans/hendes planlægning) forudsætter en betydelig elevdifferentiering.⁹

Meget stor opmærksomhed vil også knytte sig til muligheden for *holddannelser*. Hvordan vil denne mulighed blive brugt? Til midlertidig placering af elever med markante evner og interesser, til stimulering af elever med mindre indlæringsvan-skeligheder, eller til – ja, der er flere muligheder. Undervisningsministeren har i et svar til Folketingets uddannelsesudvalg sagt:

»Jeg kan bekræfte, at en skolebestyrelse kan fastsætte et princip om, at man i videst muligt omfang eller i mindst mulig omfang skal anvende holddannelse på 8.-10. klassetrin.

Da folkeskolen skal sikre den enkelte elev størst muligt udbytte af undervisnin-

gen, må skolebestyrelsen fastsætte principper om undervisningens organisering, herudover om holddannelse, på baggrund af faglig pædagogisk rådgivning fra skolelederen og lærerne om elevernes og klassernes behov.

Ansvar for, hvordan principperne omsættes til konkret handling, påhviler skolelederen i samarbejde med lærerne.«

Megen interesse vil også knytte sig til spørgsmålet, om skolen får succes med opgaven at fungere som lokalt *kulturcenter*. Det er ikke den lokale skoles personale eller styrende organer, der direkte skal samle en lokalbefolkning om sig til kulturelle aktiviteter. Egentlig skal disse personer og myndigheder blot være villige til at stille lokaler og inventar til rådighed, og aktiviteterne kan så organiseres udefra. Det er dog nok en fordel, om repræsentanter for en skole går i et vist fast samarbejde med lokale organisationer m.fl. Der er sandsynligvis mange steder et stort – omend måske ikke direkte erkendt – behov for aktivitetsskabende (eller blot samværsfremmende) tilbud i boligmiljøerne.

Lov om erhvervsgrunduddannelse

Det siges, at de eksisterende erhvervsuddannelser stiller for høje boglige krav til sine elever, og der har i tilgift været alvorlige vanskeligheder med at skaffe det nødvendige antal praktikpladser – måske fordi mange erhvervsvirksomheder p.gr. af de vanskelige tider har været yderst forsigtige med at påtage sig et sådant ansvar. Praktikpladsproblemet er vel under kontrol nu, idet der i efteråret 1992 blev indgået et såkaldt praktikpladsforlig i Folketinget.

Men tilbage står, at mere end en trediedel af en ungdomsårgang ikke får en reel uddannelse efter folkeskolen. Nogle af de unge kommer slet ikke i gang, andre falder fra efter at være begyndt. Disse unge er i høj grad truede i deres fremtid. Overordentlig mange af dem bliver tabere på arbejdsmarkedet, som i stedse mindre grad har brug for personer, der kun kan møde frem med arbejdsnæver og intet andet.

Allerede for et par år siden stillede Socialkommissionen forslag om at iværksætte en erhvervsgrunduddannelse, der skulle være specielt tilrettelagt for de mindre bogligt indstillede unge, der dog måske nok ville være motiverede for en indlæring, hvor undervisningen var knyttet til praktisk arbejde. Denne uddannelse skulle danne et hele, men samtidig være fleksibel. Den skulle således kunne færdiggøres på forskellige niveauer svarende til evner og interesse hos de pågældende unge. I en vis udstrækning skulle den kunne godskrives en ung ved evt. fortsat uddannelse i f.eks. de eksisterende erhvervsuddannelser, som dog ikke på nogen måde måtte kunne svækkes eller udkonkurreres af den nye uddannelse.

Daværende undervisningsminister Bertel Haarder lod sig inspirere af Socialkommissionens henstilling og fik udarbejdet et »Forslag til lov om erhvervsgrunduddannelse«, der blev fremsat i Folketinget den 25. november 1992.¹⁰

Det placerede ansvaret hos kommunalbestyrelsen, der jo i forvejen havde kontakt med målgruppen, f.eks. via bistandskontorer m.v. Kommunalbestyrelsen skulle tilrettelægge uddannelsen i et samarbejde med erhvervsvirksomheder og skoler (f.eks. daghøjskoler, ungdomsskoler, efterskoler m.fl.).

Uddannelsen skulle bestå af dels virksomhedspraktik og dels skoleundervisning.

Den skulle være 2-årig, hvoraf mindst 20 uger og højst 40 uger måtte være skoleundervisning. Uddannelsen skulle kunne forlænges med yderligere 1 års praktikuddannelse, når der var tale om en ung, der havde behov for mere tid til at skabe sig et tilstrækkeligt erfaringsgrundlag.

Folketingets førstebehandling af lovforslaget fandt sted den 1. december 1992.¹¹

Det blev ikke mødt med den store tillid eller begejstring.

Anne-Marie Meldgaard (S) sagde bl.a.: »Jeg vil derfor kalde ministerens forslag om en grunduddannelse for en blindgyde for de unge. Hvor fører den hen? Jeg tror, man enten vil opgive eller ikke vil kunne gennemføre en sådan uddannelse med afslutning i en anden skoleperiode, som vi kender det i erhvervsuddannelsessystemet.« Hun mente, at man skulle prøve at løse problemerne ved at se nærmere på det etablerede erhvervsuddannelsessystem. Hun var bange for, at alt for mange af de aktuelle ca. 35% af en ungdomsårgang ikke passede ind i ministerens forslag. De unges problemer var skræmmende, men vidt forskellige, og hun sluttede: »Hvis der i partierne er oprigtig vilje til at gøre noget for disse unge, er jeg overbevist om, at vi i udvalget må sætte os ned og analysere, om erhvervsgrunduddannelsesforslaget er løsningen. Som sagt tidligere kan Socialdemokratiet ikke støtte forslaget, som det er udformet, men går selvfølgelig konstruktivt ind i udvalgsarbejdet.«

Ebba Strange (SF) var heller ikke sikker på, at forslaget var løsningen på de unges problemer. Hun var nok især bange for, at man ikke ville kunne fastholde, at den foreslåede uddannelse var beregnet på en bestemt målgruppe, og hun frygtede derfor, at der ville kunne blive lukket op for en stor bunke korttidsuddannelser på bestemte områder. Hun sagde videre: »Og hvordan fastholder vi, hvis denne målgruppe har taget imod et sådant tilbud, at de så også får lov til at gå ind i en rigtig uddannelse, hvis det viser sig, at det, de har haft brug for, er et par modningsår, og at de efter disse modningsår godt kan gå ind i en af de traditionelle uddannelser?« Hun frygtede, at man ikke ville kunne sikre, at uddannelsen ikke blev en slags blindgyde, som alligevel ville medføre, at det netop var de pågældende unge, der ville komme til at stå uden arbejde. Hendes parti ville i udvalget arbejde meget konstruktivt med at finde frem til en uddannelse, der kunne give den pågældende gruppe unge mere tro på sig selv, mere selvværd, mere tillid til, at de kunne nogle ting, som der var efterspørgsel efter på det arbejdsmarked, de allerhelst ville ud på.

Ole Vig Jensen (RV) tog forbehold over for forslaget, som det forelå – »men ingenlunde ud fra et ønske om, at vi skal igennem med nogle uddannelsesstilbud til den gruppe af unge.« Der skulle blot fortsat arbejdes mere grundigt med forslaget, for det slog ikke til. Han tilføjede: »Vi vil have grupper af unge i fremtiden, der, som jeg allerede har sagt det, ikke vil kunne tage en af de eksisterende erhvervsuddannelser, og som vi må konstruere nogle nye uddannelsesstilbud til, der giver dem en mulighed for senere at komme i beskæftigelse eller, hvis de er modne til det, forberedt til det, at gå ind i en egentlig erhvervsuddannelse.« Han nævnte derefter, at forslaget muligvis (!) også skulle omfatte den gruppe, der i daglig tale kaldes de sent udviklede, men der havde jo nu kørt et udviklingsarbejde over 3 år, og på grundlag af erfaringsindsamlingen og den efterfølgende rapport måtte der tages stilling til behandlingen af denne særlig udsatte gruppe.

Undervisningsminister Bertel Haarder (V) erkendte, at opgaven ikke var let, og han ville ikke påstå, at den var løst med regeringens forslag. Han sagde: »Socialkommissionen foreslår en erhvervsgrunduddannelse specielt tilrettelagt for de unge, der ikke er motiveret for at gå i gang med en af de ordinære erhvervsuddannelser, dem, man typisk kalder de mindre bogligt indstillede. For dem skal vi have korte og meget praktiske uddannelser, som ikke bare skal være anbringelse og aktivering, men som skal rette sig ind mod fremtidens samfund. De skal altså træne de unge i kombination også med noget almen uddannelse, sådan at de er bedre rustet til at virke på fremtidens arbejdsmarked og leve i fremtidens samfund, end de ville være, hvis de blot var hoppet fra et korttidsjob til aktivering og frem og tilbage.«

Så blev forslaget sendt til Folketingets uddannelsesudvalg, og godt en måned senere kom der regeringsskifte.

Udadtill syntes der ikke at ske noget i sagen, men den nye undervisningsminister, Ole Vig Jensen, har efter alt at dømme arbejdet intenst med overvejelser og forhandlinger bl.a. med arbejdsmarkedets parter og med Kommunernes Landsforening.

Undervejs gav han sig tid til at skrive en særdeles interessant kronik¹² om sit syn på de svage unges uddannelsesmuligheder. Han stillede heri kravet om, at ingen unge i fremtiden måtte figurere i statistikken over kontanthjælpsmodtagere og arbejdsløse. Der måtte skabes et uddannelsessystem, der sikrede alle unge, der forlod folkeskolen, et uddannelsesstilbud, som kunne motivere og engagere til fortsat uddannelse. Han kunne ikke acceptere »en tredje uddannelse«, der blot var målrettet de unge, der ikke passede ind i de nuværende klasser og systemer. Muligvis kunne det overvejes, om skoledelen i de eksisterende erhvervsuddannelser var præget af overdreven boglighed. Det gjaldt også om, at vi ikke stirrede os blinde på de ungdoms- og erhvervsuddannelser, vi har i dag, – måske kunne der være andre muligheder? Han ville derfor nedsætte et udvalg, der skulle se på hele spektret af ungdomsuddannelser i et langsigtet perspektiv.

Tilbage til lovforslaget: dets anden behandling fandt sted den 18. juni 1993.¹³

Folketingets uddannelsesudvalg havde stillet en række ændringsforslag, der nok især skyldtes de overvejelser, den nye undervisningsminister havde gjort sig, og de forhandlinger han havde ført. Derfor gav Eva Møller (KF) og Else Winther Andersen (V) udtryk for en vis bitterhed over, at lovforslaget i betydelig grad havde skiftet karakter, uden at alle Folketingets partier havde haft en ligeværdig indflydelse: forslaget var gået mere i retning af uddannelse og ikke så meget oplæring til praktisk arbejde.

Den endelige vedtagelse fandt sted ved tredje behandling den 23. juni 1993.¹⁴ Kun Fremskridtspartiet stemte imod.

Den nye lov følger i store træk det oprindelige lovforslag, men har indbygget detaljændringer, der gør den mere fremtids- og udviklingsorienteret. Mon ikke der heri ligger spirer til nye initiativer for restgrupperne i videste forstand?

Som overordnede formål fastslår loven, at den nye uddannelse skal styrke elevernes personlige, sociale og faglige kvalifikationer samt give dem mulighed for at fortsætte i en traditionel erhvervsuddannelse. Umiddelbart skal den også kunne give grundlag for beskæftigelse på arbejdsmarkedet.

Uddannelsen er 2-årig og består af 20-40 ugers skoleundervisning, mens resten er erhvervspraktik, evt. på en værkstedsskole. Praktikdelen kan i særlige tilfælde forlænges med indtil 1 år. Det skal bemærkes, at en kommune kun kan godkende en praktikaftale, hvis en erhvervsskole i området har erklæret, at vedkommende virksomhed ikke for tiden opfylder betingelserne for at ansætte en elev fra en af de traditionelle erhvervsuddannelser. Den nye uddannelse må ikke stå i vejen for de gamle.

Kommunerne har det umiddelbare ansvar for tilrettelæggelsen af uddannelsen, og det skal ske i samarbejde med erhvervsvirksomheder og skoler (arbejdsmarkedsuddannelsescentre, voksenuddannelsescentre, daghøjskoler, ungdomsskoler m.fl.).

I skoletiden vil unge under 18 år få udbetalt 500 kr. om ugen og unge over 18 år 1000 kr. I praktikperioder skal de lønnes efter de for arbejdsområder gældende aftaler.

I loven er der indbygget visse muligheder for, at uddannelsesdele kan godskrives ved evt. fortsat erhvervsuddannelse.

Loven skal tages op til revision allerede i folketingsåret 1996-97.

Lov om folkehøjskoler, efterskoler, husholdningsskoler og håndarbejdsskoler

Af de ovennævnte skoleformer har især folkehøjskoler og efterskoler haft en nærmest eksplosiv vækst i den sidste snes år såvel i antal skoler som i antal årselever. Efterskolerne har vel primært haft deres vækst på grund af, at mange unge faktisk foretrækker et efterskoleophold i stedet for et afsluttende år i folkeskolen – de vil gerne »stå på egne ben« og prøve det særlige miljø.

At det efterhånden trak op til en ny lov, skyldtes vel især, at tilskudsbestemmelserne var absolut utilfredsstillende. Ganske vist fik disse skoler en ny rammetilskudsordning i 1988. Den gav skolerne større dispositionsfrihed, men havde stadig den alvorlige ulempe, at de først efter udløbet af et finansår vidste eksakt, hvor mange penge de faktisk havde at råde over. Nye bestemmelser måtte indføres, og samtidig syntes det at være nærliggende at slå »højskoleloven« og »støtteloven« sammen til *en* lov.

Også andre ønsker pegede mod en ny lov, f.eks. ønsket om en fælles formålsbestemmelse for de omfattede skoleformer.

Daværende kulturminister Grethe Rostbøll (KF) fremsatte et forslag til en ny lov den 5. november 1992.¹⁵ Det blev imidlertid trukket tilbage ved regeringsskiftet i januar 1993, idet den nye undervisningsminister Ole Vig Jensen (R) ønskede at foretage en nærmere vurdering af de forskellige bestemmelser. Det skal her bemærkes, at de pågældende skoleformer ved regeringsskiftet var blevet ført tilbage i Undervisningsministeriets regi efter i nogle år at have hørt hjemme under Kulturministeriet.

Ole Vig Jensen fremsatte så sit let ændrede »Forslag til lov om folkehøjskoler, efterskoler, husholdningsskoler og håndarbejdsskoler« i Folketinget den 21. april 1993.¹⁶

Ved den lejlighed understregede han især, at det havde været meget væsentligt for ham, at alle de frie kostskoleformer skulle have en fælles overordnet formålsbestemmelse, og valget var blevet »folkelig oplysning«, som fremover skulle være det fælles hovedsigte. Det gav udtryk for ønsket om oplysning om de folkelige fællesskaber, tolkning af tilværelsen og meningen med livet.

Kostskoleformen og det dertil hørende miljø skulle styrkes, og derfor stilledes der større krav om lokalekvalitet.

Der stilledes også krav om, at alle nye skoler skulle have en skolekreds eller et repræsentantskab bag sig, og der skulle være sikkerhed for, at skolerne startede på et rimeligt økonomisk grundlag.

Det betragtedes som meget væsentligt, at der kunne skabes et egentligt skolemiljø, hvor eleverne kunne føle bred samhørighed. Bl.a. derfor skulle mindste årselevtal sættes op til 24 imod hidtil 18.

Det måtte erkendes, at skolerne også skulle have bedre muligheder for at tilbyde kortere kursus for at løse opgaver, der måtte være naturlige for dem (f.eks. pensionist- og feriekursus). Derfor skulle de kunne tilbyde kursus på helt ned til 4 dage imod hidtil 5 dage.

Endvidere skulle de have bedre muligheder for at yde større individuel støtte til unge elever, der måtte have brug for det (specialundervisning).

Dertil kom så ønsket om at forenkle tilskudsordningerne. Der skulle fremover være dels et driftstilskud, som med visse justeringer skulle være ens for alle, og dels et taxametertilskud. Begge skulle beregnes forud for finansåret (disse tilskudsbestemmelser vil ikke blive nærmere omtalt i det følgende).

Førstebehandlingen fandt sted i Folketinget den 30. april 1993.¹⁷

Poul Erik Dyrland (S) konstaterede bl.a., at der nu var lagt op til en stramning af mulighederne for at oprette nye skoler og hilste dette med tilfredshed på baggrund af de senere års erfaringer. Han fandt, at der alt i alt var tale om en fremsynet, administrerbar lov.

Eva Møller (KF) påpegede, at det bekymrede Det Konservative Folkeparti, at man åbenbart mente, at man kunne gå ned til kursus på kun 4 døgns varighed. Sådan et kursus kunne ikke få almindannelsespræget og dermed stå for det, som hendes parti mente skulle høre ind under folkeoplysningen og ind under selve ideen dermed. Hun sagde også: »— jeg vil bare gerne sige, at skal vi bevare kostskolernes identitet — altså skoler, hvor man også ud over undervisningstiden er sammen — kan vi nok ikke gøre elementet af ikke-boende elever større end de 15%.«

Mariann Fischer Boel (V) sagde bl.a.: »Kravet om en skolekreds eller et repræsentantskab var allerede medtaget i den tidligere kulturministers forslag, men er i den foreliggende udgave lempet for allerede eksisterende skoler, fordi man har konstateret, at det kan give nogle problemer i enkelte tilfælde. Jeg er nu overbevist om, at de problemer vil kunne løses, hvis der bliver tale om en rimelig overgangsperiode —.« Også hun fandt, at kursuselængder på kun 4 døgn ikke var helt tilfredsstillende. De korte kursus kunne give mulighed for spekulation i området og skade skolernes renommé på langt sigt.

Ebba Strange (SF) gav udtryk for tilfredshed med den fælles formålsbestemmelse, og hun kunne godt acceptere en kursuselængde på kun 4 døgn. Hun mente ikke, at det skulle overlades til bestyrelserne at godkende kursusplanerne, — det måtte fortsat ske i ministeriet, så at dette kunne følge med i, om formålet med skolerne nu også blev opfyldt. Vedrørende repræsentantskaber spurgte hun: »Hvor længe skal vi vente på, at højskolerne får skabt et repræsentantskab eller en skolekreds? Der kan jo gå

lang tid, før der sker ejendomsskift og ændringer i strukturen. Selvfølgelig skal der være en overgangsbestemmelse, men SF vil ønske, at den gjaldt lidt kortere.« Hun sagde også: »Jeg har rost formålsparagraffen; jeg synes, den er god. Højskolerne, de frie efterskoler o.s.v. er stadig væk noget af det mest grundlæggende danske, vi har, og heldigvis noget af det, der ses rundt om i verden, hvor vi bliver bedt om at fortælle om dem i forbindelse med, at andre lande er i færd med at udvikle demokrati som ny styreform. Det er fint!«

Ebbe Lundgaard (RV) fandt det vigtigt at understrege, at der med lovforslaget var lagt op til en øget demokratisering af ledelsen af de frie kostskoler. Fremover skulle en skolekreds eller et repræsentantskab vælge et flertal af en skoles bestyrelse. Desværre syntes det kun at gælde for nyoprettede skoler, og han syntes, at det var en begrænsning, der burde ses på under udvalgsbehandlingen. Det ville i hvert fald være vigtigt, at denne bestemmelse efter en overgangsperiode også gjaldt for eksisterende skoler.

Efter afsluttet debat blev forslaget oversendt til Folketingets uddannelsesudvalg.

Anden behandling af lovforslaget fandt sted den 18. juni 1993.¹⁸

Eva Møller (KF) meddelte, at Venstre og Det Konservative Folkeparti ønskede at fastholde, at højskolerne først og fremmest skulle drive højskolevirksomhed og ikke kortere kursusvirksomhed.

Ebbe Lundgaard (RV) svarede, at han da godt kunne følge betænkkelighederne, hvis den kursusform, der nu blev mulighed for at gennemføre på folkehøjskolerne, skulle eksplodere. Det var dog Det Radikale Venstres opfattelse, at det var der ingen risiko for. Der var blot tale om, at højskolerne fik et nyt pædagogisk redskab for at få en større del af befolkningen i tale. Han mente ikke, at det var nødvendigt forlods at begrænse vægtningen af den kursustype, der var tænkt som en vigtig fornyelse i skolerne arbejde.

Undervisningsminister Ole Vig Jensen (RV) gav i sine afsluttende bemærkninger Eva Møller ret i, at det væsentligste for folkehøjskolerne var at drive højskole og ikke kursusvirksomhed, men de korte kursus ville give en god mulighed for, at nye grupper i befolkningen stiftede bekendtskab med højskolen – »– og på det seneste har ikke mindst ældre medborgere haft glæde af kortere højskoleophold.«

Den endelige vedtagelse fandt sted ved tredje behandling den 23. juni 1993. Kun Fremskridtspartiet stemte imod.

Umiddelbart er den nye lovs markante træk vel nok den fælles formålsbestemmelse: »– tilbyder undervisning og samvær på kurser, hvis hovedsigte er folkelig oplysning. Undervisningen er af almindelig karakter.«

I øvrigt blev det fastholdt, at en skole skal være selvejende, og at der bag den skal eksistere en skolekreds/repræsentantskab. Ministeren vil senere fastsætte de nærmere regler om disse betingelser.

Den overordnede ledelse skal varetages af en bestyrelse, der er ansvarlig over for såvel undervisningsministeren som skolekredsen.

Antallet af årselever skal være mindst 24, og kursus kan etableres med helt ned til 4 døgne.

Det er også værd at fremhæve, at der nu vil blive ydet tilskud til hjælpemidler og

til ekstra lærertimer til elever med svære handicap. Der vil også blive ydet tilskud til specialundervisning m.v. for elever under 18 år.

Blandet gods

Ny vurdering af dansk uddannelsessystem set udefra. En række udenlandske forskere og undervisere har under besøg i Danmark vurderet det danske uddannelsessystem.¹⁹ Der var generelt tale om positive vurderinger. Især havde gæsterne lovord til overs for vore bestræbelser på i folkeskolen at lade individets udvikling samt indlæring følges ad. De var derimod i betydelig grad skeptiske med hensyn til den stærke udvikling af den kritiske sans (for kritikens egen skyld?)!

Sponsorering. Der synes at være tale om, at private firmaers sponsorering af aktiviteter i folkeskolen (og vel også så småt i de gymnasiale uddannelser?) er på vej til at blive om ikke hverdagskost så dog velkendt. Det kan under de økonomisk stramme vilkår, som skolerne mener at have, vel være fristende at få direkte tilskud til særlige arrangementer eller blot til flere avancerede undervisningsmidler.²⁰ Mange firmaer synes at være interesserede (mod stærkt synlig fremhævelse af firmanavn), men der er uden tvivl tale om en farlig kurs for skoler: åbn hånden og tag imod, – men hvilken vej kommer vi så til at gå? Amerikanske skolevæsener har efter alt at dømme fået bitre erfaringer.

Noter:

1. »Dansk Utdannelsespolitik under Bertel Haarder 1982-1992. Nyliberalistisk og nykonservativ skoletenkning«. Af A. O. Telhaug og R. Th. Tønnesen. Universitetsforlaget, Oslo.
2. Se »Uddannelseshistorie 1992«, pag. 84-86. Selskabet for Dansk Skolehistorie.
3. Se »Uddannelseshistorie 1987«, pag. 164-170. Selskabet for Dansk Skolehistorie.
4. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 8590-8593.
5. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 9038-9084.
6. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 11.475-11.480.
7. Se »Folkeskolen«, nr. 5, 1993.
8. Se »Folkeskolen«, nr. 4, 1993.
9. Se »Folkeskolen«, nr. 24, 1993.
10. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 2452-2453.
11. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 2813-2844.
12. Se »Politiken«, nr. 143 af 21. febr. 1993.
13. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 11.178-11.183.
14. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 11.474-11.475.
15. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 1420-1421.
16. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 8468-8470.
17. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 9085-9100.
18. »Fortryk af Folketingets forhandlinger 1992-93«, sp. 11.185-11.189.
19. Se »Uddannelse«, nr. 6. Undervisningsministeriet 1992.
20. Se »Folkeskolen«, nr. 43, 1992.